

- „Hluběji jsem poznal její dětskou povahu a přizpůsobil tomu i výchovu doma.“ (Muž, 32 let, vysokoškolák, otec dvou dětí; holčička, 5,5 roku.)
- „Získala jsem více trpělivosti, lépe zvládnou obtížné situace při výchově, které se občas vyskytnou.“ (Žena, 33 let, úřednice, svobodná matka; holčička, 4,5 roku.)
- „Mám teď možnost kontrolovat a napravovat svůj přístup k dítěti s přístupem ostatních rodičů.“ (Muž, 34 let; chlapec, 4 roky.)

Na základě dosavadních poznatků a zjištění z dlouhodobého sledování kolektivů rodičů a dětí v oddílech tělovýchovných jednot se ukazuje, že tato aktivita je jednou z forem, které působí ve směru stmelování rodinného prostředí, učí rodiče citlivějšímu pohledu na emocionální a sociální život dětí, umožňuje vytváření řady neformálních sociálních interakcí, a to jak mezi dětmi, tak mezi dospělými účastníky cvičení.

Jaroslav Hudeček

Vliv výchovných postupů rodičů na socializaci dětí

Většina teorií osobnostního vývoje vychází z předpokladu, že zkušenost, kterou dítě získalo v rodině během svého formativního období, vede k vytvoření trvalých vzorů chování, tvořících základní stavební prvky jeho osobnosti, a to jak v případě zdravého, tak i poruchového vývoje. Rodina je hlavním místem děje, jímž jedinec vstoupá do společnosti, kde se učí jednat v souladu s normami společnosti, je hlavním prostředím procesu, v jehož průběhu si nedospělí členové osvojují psychické vlastnosti, jež odpovídají normám společnosti.

Stalo se již pravidlem vysvětlovat valnou většinu obtíží nebo jiných poruch v přizpůsobení dítěte „závadným“ rodinným prostředím. Nicméně v naší odborné psychologické, pedagogické či sociologické literatuře se (až na nepatrné výjimky [Kubička 1967; Kotásková 1976 a několik dalších]) nesetkáváme s exaktními studii tohoto typu. Zpravidla se vychází spíše z intuitivních dojmů či se spoléhá na zkušenosti některých významnějších klinických pracovníků, jež nemusí být vždy spolehlivé. Často se také využívá informací získaných v jiném sociálně kulturním prostředí, nejčastěji těch, které jsou publikovány v americké literatuře, kde otázkám rodinné výchovy a rodičovských výchovných postupů ve vztahu k vývoji dětské osobnosti byla v posledních padesáti letech věnována značná pozornost. Ovšem transkulturní validitu těchto poznatků pro naše kulturní podmínky musíme teprve dokázat. Není potřeba upozorňovat na nebezpečí, které je spojeno s mechanickým aplikováním poznatků získaných v odlišných kulturních podmínkách.¹

Nemalé nebezpečí se dále skrývá ve zjednodušeném modelu rodinné interakce, v němž je dítě pojmáno a zkoumáno pouze jako „závislá proměnná“, jako bezprostřední výsledek výchovného působení jeho rodičů. Toto mechanické pojetí socializace má u nás dosud živnou půdu, která, jak se zdá, byla udržována jednostranností reflexologického modelu. Podle tohoto pojetí spočívala psychoterapie dítěte převážně, ne-li výlučně, v působení na jeho rodiče. Vztah závislosti mezi chováním rodičů a dítěte však není jednostranný. Dítě může svými vlastnostmi a chováním do značné míry ovlivnit postoje, které k němu rodiče zaujmají.

Studium problematiky vztahů rodičů a dětí v procesu výchovy má nesporně velký teoretický i praktický význam. Také v Sovětském svazu se stává předmětem výzkumného zájmu. První práce se zaměřují na prověřování univerzálnosti základních dimenzí výchovných postojů rodičů. Jurkevič [1970] uvažuje o aplikaci modelu rodičovského chování, který zkonstruovali Roe a Siegelman [1963]. Sovětské kriminologové Goršeněva a Minkovskij [1975] zdůrazňují nový vývojový trend: Dochází k zásadní změně při výkladu delikventního chování, neboť výchova v neúplné rodině se nejvíce již jako hlavní znak delikventnosti mládeže. Pouze asi jedna třetina delikventů vyrůstla v neúplné rodině, tedy podstatně méně, než se původně předpokládalo. Více než dvě třetiny populace mladistvých delikventů vyrůstly ve formálně celé rodině, v níž byly deformovány nepříznivými výchovnými postoji a chováním rodičů. Goršeněva a Minkovskij považují celkovou kulturní úroveň rodiny, danou především vzděláním rodičů, za nejvýznamnější faktor působící na vývoj osobnosti dítěte k plnění různých sociálních rolí.

My zde chceme prezentovat některé informace z výzkumné sondy (provedené v sedmdesátých letech na filozofické fakultě UK), týkající se procesu rodinné socializace v našich sociálně kulturních podmínkách.² Jejím cílem bylo ověřit specifické hypotézy o podmíněnosti základních rysů dětské osobnosti (introverze — extraverze, adaptace — neadaptace) sociálním určením dítěte, konkrétně jeho zkušeností (výchovné postoje a rodičovské chování), kterou získalo interakcí se svými rodiči.

(1) V americké psychologii kromě toho sílí hlasy, které poukazují na závažné metodologické nedostatky dřívějších výzkumů rodinných vztahů [Bell

1968: 75] nebo dokonce zpochybňují validitu jejich závěrů a doporučení pro praxi.

Výzkumný přístup³ zahrnoval pět vzájemně se doplňujících pohledů: a) výchovné postoje matky, b) výchovné postoje otce, c) dětskou percepci rodičovského chování, d) chování dítěte ve škole, e) chování dítěte v rodině.

ad a) *Výchovné postoje matek* byly zjišťovány vícerozměrným dotazníkem⁴ postihujícím 23 různých postojů k rodinnému životu a k výchově dítěte, přičemž škála pro každý postoj vždy obsahuje pět položek, s nimiž byl v dotazníku vyjádřen silný nebo mírný souhlas či silný nebo mírný nesouhlas. Faktorovou analýzou jednotlivých škál se opakovaně dospělo ke třem základním postojům charakterizujícími chování matek: *mateřská kontrola, otevřené projevy hostility, klidný postoj k výchově dítěte*.

ad b) *Dotazník pro otce* obsahoval 30 osmipoložkových opět cyklicky uspořádaných škál. Byly formulovány tak, aby postihovaly ty aspekty otcova chování, které jsou relevantní pro vývoj dítěte. Faktorovou analýzou bylo izolováno pět obecnějších dimenzí: *autoritativní kontrola, demokratické postoje k výchově dítěte, manželský konflikt, tresty a přísná disciplína*.

Pojem výchovný postoj vymezujeme jako emocionální a kognitivně strukturovaný vztah vůči dítěti a jeho činnostem, který zakládá jejich pozitivní či negativní hodnocení. Vycházíme z hypotézy, že představa, kterou má otec nebo matka o své rodičovské roli (například zda je zapotřebí převážně omezovat chování dítěte či zda by rodiče měli být dítěti spíše vzorem) ovlivňuje jejich základní postoj k výchově, který se posléze projeví v chování vůči dítěti. Na druhé straně je však nutno si v této souvislosti uvědomit, že neexistuje vztah přímé závislosti mezi postoji rodičů měřenými dotazníky a jejich skutečným chováním [Koudelková 1972: 195—211].

ad c) *Dětská percepcie rodičovského chování* byla zjišťována dotazníkem CRPBI⁵, který je opět formulován tak, aby pokryl všechny základní oblasti rodičovského chování. Jeho faktorová validita byla potvrzena například u nás J. Kotáskovou [1968]. Faktorovou analýzou 18 škál tohoto instrumentu se dospělo ke třem faktorům: láska vs. hostilita, psychologická autonomie vs. kontrola, pevná vs. laxní kontrola.⁶

Dětská percepcie rodičovského chování není ekvivalentní se skutečným chováním rodičů vůči dítěti. Vztah mezi chováním rodičů a jeho odrazem v dětské percepci je jistě sám o sobě složitým problémem, v žádném případě však nelze chování otce a matky ztotožnit se subjektivní a hodnotící percepcí tohoto chování dítětem. Dětskou percepci považujeme za další a vlastně již poslední článek v kauzální sekvenci rodinných vlivů, který má bezprostřední vztah k chování dítěte. I když skutečné chování rodičů je objektivní událostí ve vnějším prostředí, přesto ovlivňuje vývoj dítěte jen v tom směru, v jakém je jím percipováno. Z tohoto hlediska je percipované chování rodičů mnohem významnější, bližší a relevantnější determinantou vývoje dítěte, než je skutečný podnětový komplex rodičovského chování, jehož je odrazem.

Lze ještě předpokládat, že zjišťování dětské percepcie rodičovského chování má daleko větší

(2) Objekt výzkumu byla poměrně omezená populace dětí, jejichž věk se pohyboval mezi 12. až 15. rokem. Období dospívání bylo zvoleno jednak proto, že v této době dochází často k manifestním konfliktům mezi dítětem a jeho vychovateli, jednak z důvodu metodologického, neboť značná kognitivní vyspělost dítěte v tomto věku zvyšuje spolehlivost od něho získaných informací.

Dotazníky pro děti byly administrovány skupinově, vždy zákum celé třídy, jejichž počet nepřesahoval 30. Byly zvoleny čtyři třídy na různých školách v Praze.

Chování dítěte ve škole bylo posuzováno třídním učitelem (3 ženy a 1 muž), který znal dítě alespoň jeden rok.

Rodiče nejdříve vyplnili dotazník rodičovských postojů a pak posuzovali vlastnosti svého dítěte. Vzhledem k tomu, že z výzkumu byly vyloučeny všechny děti, které žily v neúplných rodinách, a ty, jejichž rodiče se nám nepodařilo získat pro spolupráci, měli jsme k dispozici údaje jen asi od 70 % rodičů. Do hodnocení bylo zařazeno jen 84 dětí, 43 dívek a 41 chlapců a jejich rodičů.

(3) Metoda výzkumu je podrobně popsána v článku *Odlišnosti v socializačních výchovných postupech rodičů vůči chlapcům a dívkám* [Koudelková 1977: 326].

(4) Dotazník vycházel z PARI (Parental Attitude Research Instrument) autorů E. S. Schaefera a R. C. Bella [1958: 29]. Jde o vícerozměrný dotazník, měřící v jedné variantě postoje matek, v druhé postoje otců.

(5) Children's reports of parent behaviour inventory [Schaefer 1965].

(6) Z rozboru interkorelací jednotlivých škál dotazníků aplikovaných v tomto výzkumu vyplynulo, že proměnné vyjadřující výchovné postupy zaměřené na trestání a potlačování chování dítěte, nedůslednost a psychologické formy kontroly chování dítěte se blíží v našich podmínkách spíše dimenzi hostility než autoritativnosti v rodičovských výchovných postupech. Proto budou při interpretaci výsledků uvedené škály považovány za komplementární informace především o rodičovské hostilitě.

validitu než měření rodičovského chování samého. Vzhledem k tomu, že základní rodičovské postoje akceptace vs. zavržení, autonomie vs. kontrola i formy disciplinování dítěte mají silný citový přízvuk, není překvapující, že jak odpověď rodičů na strukturované i nestrukturované otázky, tak i jejich skutečné chování, jsou-li pozorováni, jsou silně ovlivněny obvyklou tendencí stavět se do lepšího světla a učinit na odborníka lepší dojem. Děti mají menší zkušenost se společensky žádoucím hodnocením, proto lze předpokládat, že jejich informace budou přesnější.

ad d) *Chování dítěte ve škole* (hodnocené učitelem) [Schaefer 1965] bylo posuzováno ve třech rovinách obecnosti: konkrétní chování, rysy a faktory. Dotazník obsahoval 64 škál (měřících například submissi, entuziasmus, družnost, vychloubáčnost, krutost, skryté nepřátelství), z nichž každá byla definována pěti položkami popisujícími konkrétní, snadno pozorovatelné chování. Faktorovou analýzou byly abstrahovány dva polární způsoby chování: introverze vs. extraverze a láska vs. hostilita.

Dotazník byl doplněn o škály měřící hyperaktivitu a rušivé chování dítěte ve třídě.

Tabulka 1. Korelace rodičovských výchovných postupů s extravertním chováním chlapců ($N=41$) a dívek ($N=43$)

	Proměnné extravertního chování					
	(1)	Chlapci:			Dívky:	
	(1)	(2)	(3)	(1)	(2)	(3)
Chování matky:						
a) akceptující	-10	11	08	-12	11	00
b) povolné	-18	-19	-33	10	09	14
c) striktní	-04	-12-	10	-32+	-11	-26
d) „psychologické“	-07	-03	-06	-07	-03	-06
f) nedůsledné	-23	-24	-20	12	22	-09
Chování otce:						
g) akceptující	03	18	22	-29	-02	-21
h) povolné	-22	-26	-20	-11	19	-14
i) striktní	-26	-28	-11	-24	-11	-07
j) „psychologické“	-02	-18	-12	-11	-07	-04
k) hostilní	-30	-17	-18	13	14	00
l) nedůsledné	-21	-26	-17	12	17	-11
Postoje matky:						
m) akceptující	29	14	-07	10	09	12
n) autoritativní	08	05	-01	25	05	-12
o) hostilní	-05	-09	-11	-12	07	-14
p) zavrhuje	-40++	-10	-49+	-08	15	-34+
Postoje otce:						
r) akceptující	17	40++	33	-06	07	-01
s) výkonové	-14	02	08	09	18	-19
t) autoritativní	-14	-19	-15	-02	15	-17
u) trestající	21	24	-07	15	31+	-22
v) potlačující	-11	-20	-20	19	21	-03
x) hostilní	-11	-04	-21	05	19	-04

Pozn.: Nuly a desetinné čárky v korelačních koeficientech byly vynechány. Hodnoty významné na hladině 0.05=+, na hladině 0.01=++. 1=dominantní extraverze, 2=kooperativní extraverze, 3=extravertní chování dítěte v rodinném prostředí.

ad e) *Chování dítěte v rodině* bylo posuzováno na podkladě sedmistupňových škál (celkem 72), které byly zvoleny tak, aby pokryly co nejvýstižněji základní projevy dětské osobnosti.

Bylo vytvořeno šest obecnějších polárních kategorií: 1. introverze vs. extraverte, 2. submise vs. dominance, 3. neurotičnost vs. emoční stabilita, 4. desurgence vs. surgence, 5. slabost vs. síla superega, 6. afliace vs. hostilita.

Socializační výchovné postupy rodičů ve vztahu k dimenzi extraverte — introverze dětské osobnosti

Rysy extraverte vs. introverze byly určovány na podkladě dvou nezávislých zdrojů: a) podle posouzení chování dítěte ve škole třídním učitelem, b) podle matčina posouzení chování dítěte v rodině.

Tabulka 2. Korelace rodičovských výchovných postupů s introvertním chováním chlapců (N=41) a dívek (N=43)

	Proměnné introvertního chování			
	(4) Chlapci	(5)	(4) Dívky	(5)
Chování matky:				
a) akceptující	-16	-10	06	33+
b) povolné	11	24	01	-20
c) striktní	11	13	17	36+
d) „psychologické“	05	17	02	09
e) hostilní	25	19	-10	-19
f) nedůsledné	34+	19	-14	-27
Chování otce:				
g) akceptující	-15	05	25	25
h) povolné	10	25	12	21
i) striktní	29	09	15	-01
j) „psychologické“	03	25	09	-06
k) hostilní	-09	-12	-10	-11
l) nedůsledné	23	21	11	-16
Postoje matky:				
m) akceptující	-28	05	-11	12
n) autoritativní	09	-15	08	15
o) hostilní	13	-07	10	06
p) zavrhuje	15	44++	09	23
Postoje otce:				
r) akceptující	-49++	-17	05	02
s) výkonové	01	-14	-16	09
t) autoritativní	23	-01	08	05
u) trestající	-04	09	-15	06
v) potlačující	26	-06	-14	07
x) hostilní	13	03	01	16

Pozn.: Nu y a desetinné čárky v korelačních koeficientech byly vynechány. Hodnoty významné na hladině 0.05 = +, na hladině 0.01 = ++. 4 = neurotická introverze na podkladě chování dítěte ve škole, 5 = neurotická introverze na podkladě chování dítěte v rodině.

Extravertní chování dítěte ve školním prostředí bylo definováno dvěma proměnnými, (1) dominantní extravertí, která se vyznačuje též sklonem k vůdcovství a sebeprosazováním, a (2) kooperativní extravertí, která však neznamená vyšší tendenci dítěte ke konformitě, ale převážně ochotu k společenské spolupráci. (3) Extraverze v rodině byla vyjádřena především sociabilitou, společenskou družností.

Introverze dítěte ve škole byla definována proměnnou, kterou jsme označili jako (4) neurotická introverze vzhledem k tomu, že korelovala s neurotičností. Zahrnuje však i další složky introverze, tj. malý zájem o společenské aktivity i zálibu ve vnitřních duševních dějích. Introvertované chování v rodině opět jako (5) neurotická introverze, neboť škály, jimiž je definována, vyjadřují především plachost dítěte ve společenských situacích, která je neurotičky podmíněna.

Ze struktury korelací (uvedených v tabulkách 1 a 2) rodičovských výchovných postupů a rysu introverze-extraverze v této práci vyplynulo, že pól extraverte je v podstatě uzávislý na rodičovském chování vůči dítěti, zatímco pól introverze poněkud koreluje se sníženou akceptací dítěte jeho rodiči, aniž by se však současně u nich plně aktivizovaly jejich zjevné hostilné autoritativní postoje. Tuto sníženou akceptaci introverze u dítěte vysvětlujeme jako sekundární, reaktivní rodičovský postoj, neboť zpravidla tendence dítěte k introverzi bývá rodiči i učitelé pokládána za nežádoucí či dokonce maladaptivní projev, a proto přijímána nepřívětivě.

Tabulka 3. Korelace rodičovských výchovných postupů s adaptivními formami chování u chlapců ($N=41$), a dívek ($N=43$)

	Proměnné adaptivního chování			
	Chlapci		Dívky	
	(6)	(7)	(6)	(7)
Chování matky:				
a) akceptující	19	35+	-16	01
b) povolné	-33	-10	04	-16
c) striktní	-12	-11	-44++	19
d) „psychologické“	-22	-22	-18	15
e) hostilní	-34+	-33+	04	13
f) nedůsledné	-25	-16	07	05
Chování otce:				
g) akceptující	10	31	-11	05
h) povolné	-37+	-22	-19	-11
i) striktní	-28	-06	-29	00
j) „psychologické“	-27	-29	-19	-01
k) hostilní	-41++	-31	02	-04
l) nedůsledné	-41++	-34	-07	05
Postoje matky:				
m) akceptující	29	00	14	-05
n) autoritativní	-16	08	-16	08
o) hostilní	-32+	06	-12	-24
p) zavrhuující	-35+	-64++	-07	-50++
Postoje otce:				
r) akceptující	16	00	15	-02
s) výkonové	-35+	-18	07	00
t) autoritativní	-35+	-21	-13	09
u) trestající	-01	-17	09	16
v) potlačující	-37+	-15	-02	-05
x) hostilní	-11	-24	-05	-02

Pozn.: Nuly a desetinné čárky v korelačních koeficientech byly vynechány. Hodnoty významné na hladině 0.05 = +, na hladině 0.01 = ++. 6 = volní vytrvalost, 7 = přizpůsobení dítěte v rodině.

Adaptivní chování bylo definováno dvěma proměnnými. Dobré přizpůsobení dítěte na školní práci je vyjádřeno (6) volní vytrvalostí, která však zahrnuje vedle sebevlády také motivaci i dobré schopnosti pro učení. Tato proměnná silně koreluje s prospěchem dítěte ve škole. (7) Přizpůsobení dítěte v rodině bylo definováno proměnnou, která vyjadřuje konformitu dítěte k požadavkům vychovatelů a je v podstatě identická s osobnostním faktorem síla svědomí.

Problémové chování bylo ve výzkumu reprezentováno čtyřmi proměnnými. Hostilita dítěte vůči spolužákům a vůbec celková maladaptace v sociálních vztazích je vyjádřena proměnnou (7) — agresivita, pracovní maladaptace, podobná u nás známému syndromu lehké mozkové dysfunkce (9) — hyperaktivita. (10) hostilita dítěte v rodině je vyjádřena jednak slabou sebevládou, jednak nedostatečně vypěstovaným eitem pro potřeby druhých. Do této kategorie

Tabulka 4. Korelace rodičovských výchovných postupů s maladaptivními formami chování u dětí

	Proměnné maladaptivního agresivního chování							
	Chlapci (N=41)				Dívky (N=43)			
	(8)	(9)	(10)	(11)	(8)	(9)	(10)	(11)
Chování matky:								
a) akceptující	-40+	+34+	-20	-02	-36+	02	05	04
b) povolné	27	31+	00	26	10	05	09	00
c) striktní	26	13	16	24	-09	13	-12	28
d) „psychologické“	34+	33+	21	24	-07	-02	-07	-09
e) hostilní	48+	+39+	27	40++	07	-06	-07	-02
f) nedůsledné	32+	21	13	42++	01	-07	08	03
Chování otce:								
g) akceptující	-42+	+21	-24	-09	-35+	-21	-04	09
h) povolné	15	25	09	30+	11	19	17	27
i) striktní	24	05	13	25	-05	-04	01	26
j) „psychologické“	48+	+31	22	28	01	03	-01	01
k) hostilní	35+	24	31+	12	08	08	07	-05
l) nedůsledné	35+	32+	16	38+	13	19	08	13
Postoje matky:								
m) akceptující	05	04	11	-28	-15	09	12	-20
n) autoritativní	26	40++	-06	20	-03	12	18	19
o) hostilní	15	33+	06	32+	-19	05	34+	15
p) zavrhuující	45++	37+	51++	18	02	12	54++	34++
Postoje otce:								
r) akceptující	16	08	05	-36+	-14	-12	-04	-16
s) výkonové	37+	45++	09	15	16	02	01	10
t) autoritativní	33+	43++	17	28	04	16	09	40++
u) trestající	14	29	20	21	-07	04	16	24
v) potlačující	20	37+	22	39+	-05	14	-05	10
x) hostilní	19	16	25	21	-01	04	-02	34+

Pozn.: Nuly a desetinné čárky v korelačních koeficientech byly vynechány. Hodnoty významné na hladině 0.05 = +, na hladině 0.01 = ++. 8 = agresivita, 9 = hyperaktivita, 10 = hostilita dítěte v rodině, 11 = školní neprospěch.

proměnných řadíme ještě (11) školní nepospěch, který bývá průvodním jevem jak agresivních, tak hyperaktivních poruch adaptivity dítěte.

Ze struktury korelací uvedených v tabulce 3 vyplývá, že úspěšně přizpůsobené děti, tj. děti, které jsou sebejisté, umějí se prosadit, jsou spokojené a kamarádké, mají vysoce náročné, autoritativní rodiče, současně však milující a přístupné výměně názorů s dítětem. Je to vyjádřeno především záporným vztahem povolné, laxní a nedůsledné výchovy obou rodičů k volní vytrvalosti dítěte. Tato závislost se uplatňuje ovšem v rámci spíše akceptující rodinné atmosféry, neboť se ukazuje, že hostilní nedůslednost otce, právě tak jako celkové hostilní chování rodičů, negativně ovlivňuje volní vytrvalost chlapce. Tyto souvislosti považujeme za významné vzhledem k tomu, že se objevují paralelně s obou úrovních měření. Tytéž vztahy se prokazují nejen v synově perцепci, ale i ve výchovných postojích podle vyjádření matky i otce. Analogické korelace jsou u dívek významné kromě případu autoritářského chování matky.

Pokud jde o poruchy sociální adaptace, zjištěné výsledky naznačují, že problémové chování dítěte může být stimulováno především hostilitou a nízkou autoritativností ze strany obou rodičů (viz tab. 4). Nejvýraznější jsou korelace s maladaptivním chováním chlapce ve školním prostředí. Hostilita, hyperaktivita i školní nepospěch se zvyšují s hostilně autoritářskými postupy obou rodičů a snižují s přijímáním individuality dítěte. Hostilní chování chlapce bylo dále stimulováno tzv. psychologickými formami disciplinování a také hostilní nedůsledností obou rodičů, zatímco pouhá laxnost či povolnost rodičů, nezatížená hostilitou, neměla pro rozvoj této formy maladaptivního chování u dítěte význam.

Hyperaktivita u chlapců se vyznačovala podobnou strukturou korelací, navíc se však objevila souvislost s laxní výchovou u matek a hostilní nedůsledností otců. Dále se ukázalo, že hyperaktivní chování syna může vyvolat u rodičů mnohem více hostility než jeho otevřená agresivita v sociálních vztazích, zejména u matek. Zřejmě pro mnohé rodiče je zjevná agresivita syna snáze sluchitelná s jejich koncepcí chlapcovy sociální role, zatímco hyperaktivita je již považována za poruchu sociální adaptace.

Školní nepospěch chlapce nejvíce souvisel s hostilními formami nedůslednosti obou rodičů, ale také s jejich celkovou laxností ve výchově, jejich nezájmem o život dítěte a jeho problémy. Ani v případě školního nepospěchu nelze však přehlédnout významný podíl rodičovské hostility. Tato hostilita může být do značné míry reakcí na neúspěch dítěte, ale nelze podceňovat ani možnost primárního, tedy brzdícího vlivu rodičovské hostility na rozvoj poznávací aktivity dítěte, zejména když se uskutečňuje v kontextu laxních postupů rodičů.

Ani v těchto souvislostech nebyly u dívčí populace výše uvedené významné korelace.

* * *

Ve výzkumu bylo zjišťováno, jak zaměstnání otce, vzdělání matky, věk otce a matky ovlivňují výchovné postupy obou rodičů. Průměrný věk matek byl 37,4 roku, průměrný věk otců 41,7 roku. Průměrný počet dosažených roků ve školním vzdělání byl u žen 10,5 roku, což odpovídá nižšímu středoškolskému nebo spíše převaze základního a středoškolského vzdělání u žen v našem vzorku. Zaměstnání otce jsme posuzovali ve třech kategoriích: 1. nekvalifikovaný pracovník, 2. vyučený, odborná škola, 3. vysokoškolák, vedoucí pracovník. V našem vzorku převládala druhá kategorie, t. j. skupina kvalifikovaných pracovníků, nezřídka s nižším odborným vzděláním (na úrovni průmyslové školy).

Z korelací uvedených v tabulce 5 zjišťujeme, že převážná většina škál, které sytí obecný tras hostilní rodičovské autoritativnosti, záporně koreluje jak se vzděláním matek, tak i se zaměstnáním otců, ovšem jen pro chlapce. Překvapuje nás, že hostilní autoritativnost matky vůči dečři je zcela nezávislá na jejím vzdělání, zatímco její chování vůči synovi je s touto proměnnou zřetelně v inverzním vztahu. Vzdělanější matky méně často zaujímají vůči synovi hostilně autoritářské postoje.

Všechny škály, které sytí kategorii hostilně autoritativních otcových výchovných postupů vůči dečři systematicky negativně koreluje s výškou jeho postavení v zaměstnání a dokonce lze předpokládat, že otcovo postavení v zaměstnání nepřímo snižuje matčinu hostilní autoritativnost vůči díve (hostilita a nedůslednost matek negativně koreluje s postavením manžela v zaměstnání). Tento vliv je též patrný v matčině chování vůči synovi.

Věk matky neovlivňoval její chování a postoje, věk otce negativně koreloval s jeho hostilním chováním vůči synovi a zřejmě také snižoval hostilitu matky vůči synovi. Osobnostní nezralost rodiče zřejmě uplatňuje vliv prostřednictvím jeho hostilních výchovných postupů.

Mezi přizpůsobením dívky a rodičovskými výchovnými postupy jsme, až na nepatrné výjimky, nezjistili systematické závislosti. Výchovné postoje i chování obou rodičů vůči dívkám bylo zcela nezávislé na vzdělání matky. Je obtížné uspokojivě vysvětlit tento odlišný proces socializace

Tabulka 5. Korelace rodičovských výchovných postupů se základními sociologickými charakteristikami rodičů

	Základní sociologické charakteristiky rodičů							
	Chlapců				Dívek			
	(12)	(13)	(14)	(15)	(12)	(13)	(14)	(15)
Chování matky:								
a) akceptující	14	31+	-08	-20	05	23	-03	-05
b) povolné	-06	-17	-16	-10	-16	-18	-12	-10
c) striktní	-30	-31+	-20	-21	-29	-13	01	16
d) „psychologické“	-46++	-51+++	-20	-07	-17	08	-09	16
e) hostilní	-36+	-34+	-42++	-21	-35+	-16	-12	-03
f) nedůsledné	-14	-42+++	-35+	-20	-32+	-21	-17	-08
Chování otce:								
g) akceptující	-04	-17	10	09	-03	02	-11	08
h) povolné	-06	-16	-01	-04	-16	-23	-16	02
i) striktní	-37+	-13	-21	-11	-37+	-07	07	17
j) „psychologické“	-42+++	-41+++	-25	-15	-36+	07	-06	05
k) hostilní	-34+	-26	-31	-20	-29	-07	-01	-11
l) nedůsledné	-21	-42+++	-12	-10	-37+	-10	-27	-15
Postoje matky:								
m) akceptující	07	-03	-04	-13	32+	-03	-04	-13
n) autoritativní	-30	-46+++	02	11	-09	-01	08	02
o) hostilní	-19	-35+	-02	-10	-08	03	07	10
p) zavrhuje	-12	04	10	13	10	-13	-07	-11
Postoje otce:								
r) akceptující	29	-11	11	04	07	-01	-21	-09
s) výkonové	-39+	-45+++	-02	-03	-08	03	-23	17
t) autoritativní	-50+++	-45+++	10	08	-19	-12	-02	06
u) trestající	-34+	-49+++	-03	-19	01	08	-02	18
v) potlačující	-38+	-37+	05	-04	-19	-15	-08	-01
x) hostilní	-18	-34+	-12	-17	-40+++	-23	09	20

Pozn.: Nuly a desetinné čárky v korelačních koeficientech byly vynechány. Hodnoty významné na hladině 0.05 = +, na hladině 0.01 = ++. 12 = zaměstnání otce, 13 = vzdělání matky, 14 = věk otce, 15 = věk matky.

dívky jen z výsledků, které máme k dispozici. Mohli bychom spekulovat o tom, že konstituční faktory jsou nejdůležitější determinantou osobnostní struktury dívky. Na druhé straně můžeme též uvažovat o tom, že tradiční koncepce ženské role je tak zafixovaná ve vědomí našich rodičů, že rigidní a striktní postup při socializaci dívky z ní plynoucí je méně citlivý na vyšší úroveň vzdělání matky.

* * *

Analýza zjištěných údajů naznačuje, že chování dítěte v celé jeho šíři, zejména pokud jde o obecné vlastnosti jeho temperamentu, nelze uspokojivě vysvětlit jen na základě podmínek a vlivů, v nichž žije. Závažnější poruchy v přizpůsobení dítěte, které zasahují významné stránky jeho sociální interakce, jsou však již rodinným prostředím značně ovlivňovány. Nalezneme podstatně více relativních vztahů k hostilní rodičovské autoritativnosti, které lze interpretovat nejen jako sekundární, zpětný efekt, to jest jako reakci rodičů na maladaptivní chování dítěte, ale rovněž jako primární vliv, který na vznik a rozvoj poruchy působí.

Souhrn prezentovaných výsledků má spíše hypotetický charakter. Vliv rodinných faktorů na vývoj dětské osobnosti v našich sociálně kulturních podmínkách musí být dále zkoumán, musí docházet k těsnějšímu propojování psychologických a sociologických pohledů, neboť pochopení mechanismů vývoje dětské osobnosti je důležité jak pro vědu, tak pro výchovnou praxi.

Anna Koudelková

Literatura

- Bell, R. C.: *A reinterpretation of the direction of effect in studies of socialization*. Psychological Review 1968, No. 75, pp. 81—95.
- Goršeněva, N. A. — Minkovskij, G. M.: *Borba s prestupnostju nesovershenoletnich v bolsích gorodach*. Moskva, Nauka 1975.
- Jurkevič, N. I.: *Sovětskaja semja*. Minsk, BGU 1970.
- Kotásková, J.: *Mezikulturní výzkum postojů rodičů k dětem na základě Schaeferova pojmového modelu*. Československá psychologie 1968, č. 12, s. 139—151.
- Kotásková, J.: *Měníci se vliv a význam některých podnětů pro dítě v průběhu socializace*. Psychológia a patopsychológia dieťaťa 1976, č. 11, s. 405—418.
- Koudelková, A.: *Rodičovské postoje a základní faktory dětské osobnosti*. Nepublikovaná kandidátská disertační práce. Praha 1972.
- Kubička, L.: *Studie matěiny autority k dětem ve stáří kolem jednoho roku*. In: K problémům psychologie osobnosti (red.: V. Tardy). Praha, Academia 1967, s. 205—212.
- Roe, A. — Siegelman, M.: *A parent-child relations questionnaire*. Child Development 1963, No. 35, s. 355—369.
- Schaefer, E. S.: *Children's reports of parental behaviour: An inventory*. Child Development 1965, No. 38, s. 413—424.
- Schaefer, E. S. — Bell, R. C.: *Development of a parental attitude research instrument*. Child Development 1958, No. 29, pp. 339—361.